

Słowo wstępne	13
---------------------	----

KSIĘGA I

CZAS LEŻĄCYCH POSĄGÓW NAGROBNYCH

Część I

UMRZEMY WSZYSCY

Rozdział pierwszy: <i>Śmierć oswojona</i>	19
Wiedząc, że śmierć nadchodzi	19
<i>Mors repentina</i>	24
Wyjątkowa śmierć świętego	26
Chory w łóżku: obrzędy towarzyszące śmierci	27
Publiczny charakter śmierci	32
Przeżytki: Anglia wieku XX	33
Rosja w XIX–XX wieku	34
Umarli śpią	36
W ogrodzie, wśród kwiatów	38
Zgoda na nieuniknione	40
Śmierć oswojona	42
 Rozdział drugi: <i>Ad sanctos; apud ecclesias</i>	43
Opieka świętego	43
Przedmieście cmentarne. Umarli <i>intra muros</i>	47
Cmentarz: „łono Kościoła”	53
Grób przeklęty	56
Prawo: nie wolno chować zmarłych w kościele.	
Praktyka: kościół jest cmentarzem	59
Dziedziniec i kostnica	64
Groby zbiorowe	69
Ossuaria	73
Wielki cmentarz pod gołym niebem	74
Azyl i miejsce zamieszkania. Główny plac i miejsce publiczne	75
Kościół przejmuje rolę świętego. Jaki kościół?	84

Gdzie w kościele?	90
Kto w kościele? Kto na cmentarzu? Przykład z Tuluzy	95
Przykład z Anglii	101

Część II

WŁASNA ŚMIERĆ

Rozdział trzeci: <i>Ostatnia godzina. Pamięć o życiu</i>	107
Eschatologia – wskaźnik sposobu myślenia	107
Powtórne przyjście	108
Sąd u kresu czasów. Księga życia	111
Sąd u kresu życia	117
Tematy makabryczne	120
Wpływ kaznodziejstwa misjonarzy czy wysokiej śmiertelności?	133
Namiętne przywiązanie do życia	138
<i>Avaritia</i> i martwa natura. Kolekcjoner	142
Kłeska i śmierć	146
Rozdział czwarty: <i>Ubezpieczenia na życie pozagrobowe</i>	149
Archaiczne obrzędy: rozgrzeszenie, przesadna żałoba, usuwanie zwłok	149
Modlitwa za zmarłych	155
Stara liturgia: odczytywanie imion	156
Strach przed potępieniem. Czyściec i oczekiwanie	159
Msza rzymska: msza żałobna	162
Intencje modlitewne	163
Klasztor na uczuciowość: skarbiec Kościoła	165
Nowe obrzędy późnego średniowiecza: rola duchowieństwa	168
Nowy orszak pogrzebowy: procesja duchownych i ubogich	171
Zwłoki w trumnie i na katafalku	175
Msze żałobne	179
Nabożeństwo w kościele w dzień pogrzebu	182
Nabożeństwa żałobne w dniach po pogrzebie	185
Fundacje dobroczynne. Ich publiczny charakter	188
Bractwa	190
Ubezpieczenie na tym i tamtym świecie. Znaczenie testamentu. Redystrybucja mienia	195
Bogactwo i śmierć. Użytkowanie dóbr	200
Spisanie testamentu sprawą sumienia, aktem o charakterze osobistym	202
Testament, rodzaj literacki	204
Znowu śmierć oswojona	207

Rozdział piąty: <i>Leżące posągi, oranci i dusze</i>	209
Grób staje się anonimowy	209
Przejsście od sarkofagu do trumny.	
Chowanie ubogich „bez skrzyni”	212
Pamięć o człowieku, miejsce dla ciała	213
Wyjątek: święci i wielcy ludzie	215
Dwie formy życia po śmierci: na ziemi i w niebie	219
Stan rzeczy pod koniec wieku X	221
Powrót napisu nagrobnego	222
Najpierw stwierdzenie tożsamości i modlitwa	223
Wezwanie do przechodnia	224
Długa opowieść biograficzna ku czci zmarłego	
o jego cnotach heroicznych i moralnych	227
Uczucia rodzinne	235
Typologia grobów zależnie od formy. Grób z epitafium	238
Grób pionowy i ścienny. Wielki monument	239
Grób poziomy tuż przy ziemi	242
W imaginacyjnym muzeum grobów: leżący posąg nagrobny	244
Zmarły przedstawiony jako leżący posąg nagrobny	247
Wędrowka duszy	251
Połączenie postaci leżącej i oranta: groby dwupoziomowe	254
Orant	257
Powrót wizerunku. Maska pośmiertna. Pomnik nagrobny	262
Eschatologiczne znaczenie posągu leżącego i oranta	267
Na cmentarzu: krzyże na grobach	269
Cmentarz w Marville	275
Groby fundacyjne: tablice	277
Groby dusz	282
Wota	287
Kaplice i grobowce rodzinne	289
Czego nas uczy muzeum imaginacyjne?	293

KSIĘGA II

ŚMIERĆ ZDZICZAŁA

Część III

ŚMIERĆ DŁUGA I BLISKA

Rozdział szósty: <i>Odpływ</i>	299
Dyskretna zmiana	299
Dewaluacja <i>horae mortis</i>	300
Nowe sztuki umierania: żyć z myślą o śmierci	302
Popularne praktyki pobożne dobrej śmierci	307

Skutki dewaluacji dobrej śmierci: śmierć nienaturalna, umiarkowanie, śmierć piękna i budująca	309
Śmierć libertyna	314
Śmierć w bezpiecznej odległości	315
Spór pomiędzy katolikami a protestantami o cmentarze publiczne ...	316
Przenoszenie paryskich cmentarzy. Rozbudowa kościołów po soborze trydenckim	319
Oslabienie więzi kościoła z cmentarzem	321
 Rozdział siódmy: <i>Vanitas</i>	323
Pogrzeby i testamenty wyrażają dążenie do prostoty	323
Bezosobowość żałoby	325
Zachęta do melancholii: <i>vanitas</i>	328
Śmierć w sercu rzeczy. Zanika <i>avaritia</i>	332
Prostota grobów: groby królów i zwykłych ludzi	333
Rehabilitacja cmentarza pod gołym niebem	337
Pokusa nicości w literaturze	341
Pokusa nicości w sztuce sepulkralnej	344
Natura uspokajająca i przerażająca. Noc ziemi: lochy	346
<i>Let's fall a supernumerary horror</i>	347
Groby pozostawione naturze	348
 Rozdział ósmy: <i>Zwłoki</i>	353
Dwaj lekarze: Zacchia i Garmann. Życie trupa	353
Sekcja zwłok i balsamowanie	360
Anatomia dla wszystkich	364
Sekcje prywatne, porywanie trupów	366
Eros i Tanatos w epoce baroku	369
Nekrofilia wieku XVIII	373
Cmentarz mumii	380
Mumia w domu	384
Od trupa do życia: nowoczesny Prometeusz	387
Zderzenie człowieka z naturą według Sade'a	389
Dwa słabe punkty w walce z naturą: miłość i śmierć	391
 Rozdział dziewiąty: <i>Umarły-żywy</i>	395
Pozorna śmierć	395
Lekarze w 1740 roku. Narastanie lęku	396
Środki ostrożności nakazywane przez testatorów	398
Ciąg dalszy w wieku XIX	399
Druga połowa XIX wieku: uspokojenie i nieufność lekarzy	401
Lekarze i śmierć	402
Początek Wielkiej Trwogi przed śmiercią	403

Rozdział dziesiąty: <i>Czas pięknych śmierci</i>	409
Narkotyczna słodycz	409
We Francji: rodzina de La Ferronnays	411
Aleksandra de Gaïx	430
W Anglii: rodzina Brontë	432
W Ameryce: listy imigrantów	445
W Ameryce: książki pocieszenia	448
Ku spirytyzmowi	452
Bezcieleśni	454
Klejnoty-pamiętki	459
Dusze czyściciele	460
Czarownica Micheleta	465
Zanikanie pobożnych klauzul w testamentach	466
Rewolucja uczucia	469
Odwrót zła. Koniec piekła	470
 Rozdział jedenasty: <i>Odwiedziny na cmentarzu</i>	473
Cmentarze w topografii	473
Zły duch na cmentarzu	474
Szkodliwy wpływ cmentarzy na stan zdrowotny ludności: lekarze i członkowie parlamentu – wiek XVIII	476
Radykalizm członków parlamentu: niewykonane zarządzenie z 1763 roku	481
Reakcje na zarządzenie parlamentu	484
Przeniesienie cmentarzy poza miasto. Jakie cmentarze (1765–1776)?	489
Zamknięcie cmentarza Niewiniątek	492
Nowy styl pogrzebów	494
Obojętność paryżan na los ich zmarłych	495
Wzorce przyszłych cmentarzy	497
Haniebna rzeczywistość cmentarzy: zmarli na śmietniku	501
Konkurs Instytutu z roku 1801	503
W stronę kultu zmarłych	505
Umarli przemienieni w szkołę	510
Dekret z 23 prairiala roku XII (12 czerwca 1804)	513
Prywatne groby w wieku XIX	517
Odwiedzanie cmentarza	521
<i>Rural cemetery</i> . Cmentarz zabudowany	528
Podobizny i sceny rodzajowe	533
<i>Paryż bez cmentarza?</i>	536

Przymierze pozytywistów z katolikami w obronie paryskich cmentarzy	538
Pomniki dla zmarłych	544
Cmentarz wiejski: Minot	548
„U siebie”	552

Część V

ŚMIERĆ NA OPAK

Rozdział dwunasty: <i>Śmierć na opak</i>	557
Gdzie kryje się śmierć	557
Początek kłamstwa	558
Początek medykalizacji	561
Postępy kłamstwa	563
Śmierć plugawa	565
Przenosiny do szpitala	567
Śmierć Melisandy	568
Ostatnie chwile pozostały jeszcze tradycyjne	570
Bardzo dyskretny pogrzeb	572
Nieprzyzwoitość żałoby	575
Śmierć wyeliminowana	576
Zwycięstwo medykalizacji	580
Powracają ostrzeżenia. Apel do godności. Śmierć dzisiaj	585
Geografia śmierci na opak	590
Przypadek amerykański	592
 Zakończenie: <i>Pięć wariacji na cztery tematy</i>	 599

Dziś nad śmiercią zapadło milczenie. Konstatacja tego faktu skłoniła Philippe'a Arièsa (1914–1984) do napisania swego *opus magnum*.

Ariès, jeden z najwybitniejszych historyków francuskich w XX wieku, autor m.in. słynnej *Historii dzieciństwa* (Paris 1960; wyd. pol. Warszawa 2010), opisuje w swojej monografii [1977] stosunek człowieka do śmierci w ciągu ostatniego tysiąclecia. Wraz z rosnącą prywatyzacją i indywidualizacją ludzkiego życia śmierć przestaje być czymś „wspólnym”, bliskim, z czym społeczeństwo obcuje w zażyły sposób, i staje się sprawą osobistą. Współczesny człowiek odrzuca samoistność zła, a wraz z tym ratunek przed nim w postaci „dobrej śmierci”. Wiara w zło była niezbędna do oswojenia kresu życia, który teraz nabiera „dzikiego” charakteru: jest przerażającą, irracjonalną wyrwą. Powrót śmierci do „stanu dzikości” sprawia, że dzisiejszy człowiek usiłuje ją przemilczeć. Tę ewolucję Ariès wykazuje na podstawie fascynującego (jak zwykle w jego książkach) materiału historycznego z poszczególnych epok. Śmierć, choć tak dojmująca egzystencjalnie, stanowi w jego ujęciu pewien konstrukt społeczny. Badanie jej losów pomogłoby może dzisiejszemu człowiekowi na nowo się z nią „oswoić”.